

تحقیق در معماری گذشته ایران

نوشته: استاد کریم پیرنیا
تدوین: غلامحسین معماریان

نقش اسلامی با دیگر نقوش تزئینی مانند نقوش کتیبه، هندسی، حیوانی و انسانی و ارتباط مستقیم این نقوش با جهان بینی اسلامی و ارائه مفاهیم متفاوتی و نمادین نقوش بر اساس منابع تاریخی، ادبی، دینی و علمی (علم نجوم) پرداخته است.

عناصر شیعی در هنر کتیبه‌نگاری و نگاره‌گری دوران تیموریان و اوائل صفویان

SHI'AH ARTISTIC ELEMENTS IN THE
TIMURID AND THE EARLY SAFAVID
PERIODS

اغلب این‌گونه تصور می‌شود که عناصر شیعی در شمار فراوانی برای اولین بار تحت حاکمیت سلسله صفویان در هنر ایرانی پدید آمده و ظاهر گشته است و این از آنجایی است که مذهب شیعه به عنوان مذهب رسمی توسط آنان در سطح گسترده‌ای در کشور ایران معرفی شد.

اما، این کتاب، شق احتمالی دیگری را مورد بررسی قرار می‌دهد، برگرفته از این حقیقت که، بسیاری از عناصری که با عقاید شیعی همراه است قابل تاریخ‌گذاری به دوران تیموریان می‌باشند.

کتاب حاضر در برگزیده ارائه عقاید شیعی در ایران از اواخر قرن هشتم تا اوایل قرن یازدهم بوده و بر کتیبه‌ها و نقاشی‌های این زمان که نقش مهمی را در تعریف عقائد شیعی بر عهده دارند متمرکز می‌باشد. نتایج نشان دهنده این حقیقت است که هنر مصورسازی نسخ خطی شیعی درجه بالایی از حمایت و پشتیبانی را تحت حاکمیت تیموریان و همینطور صفویان در اواخر قرن هشتم و اوائل قرن یازدهم دریافت کرد. تفاوت‌هایی در خط مشی و سیاست این دو سلسله نیز وجود داشت که نشانگر این حقیقت است که تمایل شیعی تیموریان که رسماً سنی مذهب بودند ناشی از سیاست به حقانیت رسانیدن خودشان در نگاره مردمان شیعه تحت نفوذشان بوده و سیاست صفویان برگرفته از انجام وظیفه آنها در بیان عقاید مذهبی خود بوده است. این کتاب شامل پنج بخش مهم می‌باشد: بخش اول به مقدمه کلی و معرفی منابع مهم در زمینه نگاره‌گری و معماری که در برگزیده موضوعات شیعی است می‌پردازد. بخش دوم حضور شیعه را در زمان تیموریان و اوائل صفویان مورد بررسی قرار می‌دهد. بخش سوم نقاشی‌ها و کتیبه‌های زمان تیموریان را با مضامین شیعی و بخش چهارم ادامه و گسترش عناصر هنری شیعی در نقاشی‌ها و کتیبه‌های زمان صفویان را مورد بررسی قرار می‌گیرد. و آخرین بخش شامل نتایج این مطالعات است و این نتایج نشان می‌دهد که حضور عناصر شیعی در نقاشی‌ها و کتیبه‌های این دوره نشانگر سیاست حاکمان در برخورد با مردم تحت حاکمیتشان برای نشان دادن توجه و التفاتشان در رابطه با مذهب بوده است که سیاست علاقه به مذهب در زمان صفویان که از شدت و واقعیت بیشتری برخوردار بوده است.



کتاب حاضر، مجموعه‌ای از گفتارها و مقالات به چاپ رسیده استاد در سال‌های ۱۳۷۰ و ۱۳۷۱ می‌باشد که اینک در دومین سالگرد وفات وی منتشر می‌شود. دکتر معماریان که به تدوین این مجموعه همت گماشته است، به این نکته اشاره می‌کند که اثر حاضر یا همان شیوه ساده بیانی استاد گردآوری شده است. به علاوه بخشی از شکل‌های مورد استفاده در کتاب از دستینه‌های وی می‌باشد.

زندگی‌نامه پیرنیا از زبان خود او، بخش نخست را تشکیل می‌دهد که به دوران کودکی، تحصیل، گرایش به معماری و ورود به دانشگاه و وزارت فرهنگ و هنر و قبول مسؤلیت در سازمان حفاظت آثار باستانی پرداخته و به احیای چندین کار از جمله: احیاء سر در باغ فین کاشان، تعمیر مسجد ورامین، بیرون آوردن سردر شاه عبدالعظیم، احیای مسجد کبود تبریز اشاره می‌کند. تحت عنوان تحقیق در معماری گذشته ایران، استاد به کلیاتی درباره معماری ایرانی و تأثیر معماری ایرانی، اسلامی بر معماری کشورهای دیگر پرداخته است. ویژگی‌های معماری ایران، فهم و شناخت معماری ایران و منوط شدن آن به دقت و دیدن خود بنا و نشستن در کنار استادان معماری به عنوان یک اصل، از

نکاتی است که در ادامه مورد بحث قرار می‌گیرد. وی سپس انتخاب موضوع از جمله مسکن، بافت‌های قدیم و احیاء بافت محلات تاریخی را مدنظر دانشجویان قرار داده و متذکر می‌شود که از موضوعات مهم برای یک محقق چگونگی الهام‌گیری از معماری گذشته است با تأکید بر اینکه الهام گرفتن غیر از ادا درآوردن است. همچنین موضوعاتی چون پناام و بهره گرفتن از آن، هنجار و بریست بررسی می‌شود.

مرحوم پیرنیا تحت عناوین ارمغان‌های ایران به جهان معماری: گنبد، جناغ و کلیل به نقش گنبد که زاده نبوغ ایرانی است و از پدیده‌های شگفت معماری می‌باشد اشاره کرده است. وی ضمن توجه دادن به دشواری‌های پوشش دهانه‌های بزرگ با فرسب چوبین و مزاحمت ستون‌های متعدد در زمینه تالارها برای دید، اهمیت پوشش گنبدی را یادآور می‌شود که می‌تواند دهانه بزرگی را سرتاسر و دیوار به دیوار بپوشاند.

همچنین در بحث جناغ و اشاره به قوس‌های تیزه‌دار یعنی پنج او هفت، اذعان می‌کند که سال‌ها گمان می‌کرده است که با مقایسه اعداد پنج و هفت تناسبی در انتهای این قوس وجود دارد، اما بعد در می‌یابد که نه پنجمی در کار هست و نه هفتی، بلکه این دو واژه از دو بخش پنج او هفت ساخته شده که بر روی هم به معنی پوشش سر درگاه یا آنچه درگاه را می‌پوشاند، می‌باشد. در ادامه نیز انواع چفدهای تیزه‌دار یا جناغی بررسی شده و به نوعی به پوشش درگاه (و گاهی هم طاق) با خیز کم و افتاده به نام کلیل که در خارج به آن قوس ایرانی می‌گویند اشاره می‌شود.

استاد یکی از ره‌آوردهای گزندآور برای شهرسازی و بافت شهرها، کهن دژها و کهن بست‌های ما با آیین و رسم ویژه و هماهنگ با روش زندگی ایرانی را بیماری بولوار می‌داند که برتن درست بازارها، تیم‌ها، کاروانسراها، گرمابه‌ها و کوی و برزن‌های آراسته و سرپای ما، تاخته و آنها را رنجور کرده و از پا انداخته است.

در پایان باید گفت تدوین این مجموعه و جمع‌آوری مقالات و گفتارهای استاد کاری در خور است از آن جهت که مورد استفاده دانشجویان قرار می‌گیرد، شایسته بود با چاپی بهتر و تصاویری رساتر برای انتقال مفهوم همراه می‌شد.

کتاب در قطع وزیری با قیمت ۸۰۰۰ ریال و ۱۲۱ صفحه با شمارگان ۳۰۰۰ جلد در سال ۱۳۷۸ منتشر شده است.